

Enkele bedenkingen over verenigingsarchief

Verenigingen vervullen sinds jaar en dag een essentiële rol in onze samenleving. Ook de archieven die die verenigingen vormen, zijn dus van groot maatschappelijk belang. Een aantal bijna typische problemen bemoeilijkt het echter om verenigingsarchieven te verzamelen, te ontsluiten en te valoriseren. Vermenging van archiefvormers, al dan niet bewuste selectie en vernietiging, de invloed van (ex-)medewerkers ... zijn bepalende factoren voor hoe een archief gevormd, bewaard en toegankelijk gemaakt wordt. Aan de hand van vakliteratuur, voorbeelden uit het archief van de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting en ervaringen met archieven van Joodse verenigingen bespreek ik hier de meest courante obstakels. Bij wijze van conclusie sta ik stil bij de implicaties voor de betrokken actoren – archivarissen, historici en de verenigingen zelf.

Ter gelegenheid van de voorstelling van de inventaris van het archief van de Belgische tak van Amnesty International eind 2011, een inventaris waar meer dan een jaar aan gewerkt was, kondigden verschillende (ex-)medewerkers van de organisatie aan nog 'archief' te hebben liggen. Ze verklaarden het vroeg of laat aan Amsab-ISG te zullen overdragen, wat inmiddels door enkelen ook is gebeurd.

Bij het archiefonderzoek in het kader van het project *Archiefgids over het Jodendom en de Joodse bevolking in België, 19e-20e eeuw* van het Algemeen Rijksarchief merken we dat de archieven van heel wat verenigingen uit de Joodse gemeenschappen niet meer of slechts fragmentarisch bewaard zijn gebleven.

◀ Een verenigingsarchief komt niet altijd mooi geordend binnen. Foto's: Lieve Cosyns (Amsab-ISG, Gent)

Het archief van de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting (BVSV) en haar opvolgers¹ heeft duidelijk geleden onder de gebrekkige ordening tijdens de ‘dynamische fase’² en de vele verhuisoperaties.

Drie heel verschillende voorbeelden. Maar wat hebben de archieven van Amnesty International, Joodse verenigingen en de BVSV met elkaar te maken?

In deze bijdrage bespreek ik een aantal archieftechnische en methodologische hindernissen die vaak opduiken bij het verwerken en valoriseren van verenigingsarchieven. Ik sta eveneens stil bij welke gevolgen dat heeft voor de betrokken actoren: archivariissen, archiefbewaarplaatsen, archiefvormers³ en onderzoekers. Daarvoor steun ik op geschiedkundige en archivalistische vakliteratuur uit binnen- en buitenland, maar ook op eigen archivalistisch onderzoek van het archief van de BVSV en mijn ervaringen tijdens het onderzoeksproject over het Jodendom en de Joodse bevolking in België.

Wat hieronder volgt, heeft niet de pretentie om exhaustief te zijn. Archivarissen – en heel wat historici – zijn vertrouwd met de problematiek in dit artikel. Andere actoren, zoals beleidsmakers of de verenigingen zelf, zijn dat misschien minder, wat kan leiden tot onrealistische verwachtingen en frustraties aan beide kanten. Met deze bijdrage willen we dan ook de kennis en ervaring van archivariissen en archiefinstellingen op dit vlak bundelen, en de aandacht vestigen op de oorzaken en gevolgen van de problematiek voor de diverse actoren.

De vereniging. Juridisch-institutioneel kader

Om de vereniging als archiefvormer te kunnen contextualiseren, is een beknopte bespreking van het juridisch-institutioneel kader noodzakelijk.⁴ Net zoals de meeste andere landen vond de Belgische staat het wenselijk om voor het grondwettelijk gegarandeerd recht op vereniging een juridisch raamwerk te creëren. En net zoals in Nederland, Frankrijk, Duitsland, Zweden, Canada ... was de staat eerder terughoudend om al te zeer in dat deel van de ‘private sfeer’ in te grijpen. We onderscheiden respectievelijk de ‘feitelijke vereniging’ en de ‘vereniging zonder winstoogmerk’ (de vzw). Enkel de laatste heeft rechtspersoonlijkheid, wat onder andere inhoudt dat ze als entiteit handelingen kan stellen (bijvoorbeeld eigendommen beheren en schenkingen aanvaarden) en daarvan de eventuele risico’s draagt. De vzw geeft een vereniging en haar leden de beste bescherming en dus de grootste rechtszekerheid.

Verenigingsarchieven hebben het statuut van privaatrechtelijk archief. De vigerende archiefwetgeving, geldend voor archieven van overheden en publieke instellingen, is dan ook niet van toepassing. De vzw-wet geeft de (toekomstige) archivaris echter wel een idee van hoe de (minimale) organisatorische structuur en de archiefvorming van de vzw er zou moeten uitzien. De wetgever omschrijft immers expliciet (1) een aantal organen en personen (bijvoorbeeld de algemene vergadering, de leden), (2) hun functies (bijvoorbeeld verkiezing van de raad van bestuur), (3) de ‘reeksen’⁵ documenten voortvloeiend uit die functies (bijvoorbeeld het jaarverslag,

de boekhouding) en (4) regels in verband met de raadpleging en toegang tot die documenten. Zoals altijd gaapt echter de kloof tussen wet en praktijk – enkel in een ideale wereld reflecteert de dagelijkse werking en dus het archief van een vereniging exact de wettelijke voorschriften.

We kunnen ons overigens de vraag stellen of de wettelijk voorgeschreven basisdocumenten (statuten, jaarrekeningen ...), die bij uitstek getuigen van de officiële handelingen en de financiële situatie van de vereniging, wel zo geschikt zijn om een complete, genuanceerde geschiedenis te schrijven van de organisatie.⁶ Met andere woorden, zijn die stukken niet ‘te repetitief om een waarheidsgetrouwe getuigenis te geven van het geheugen en de geschiedenis van een vereniging’?⁷ Van heel wat organisaties afkomstig van de Joodse gemeenschappen bijvoorbeeld zijn vaak enkel (jaar)rapporten of notulen bewaard. Met wat geluk kan de oprichtingsdatum en de publicatie van de statuten in het *Belgisch Staatsblad* worden teruggevonden. Het blijft echter de vraag of daaruit een waarheidsgetrouwe historiek gepuurd kan worden.

Verenigingsarchieven en hun gebreken

De pijnpunten die in dit artikel behandeld worden, hebben interne en externe oorzaken. Externe oorzaken zijn onder andere gebrekkige schenkingen van het archief, noodophalingen van archief naar aanleiding van een verhuis naar nieuwe lokalen, zoekgeraakte archieven, onvoorziene omstandigheden die het archief aantasten of vernietigen ... De Duitse term *Zufallsprinzip* (toevalsprincipe) wordt gebruikt om die vaak aan het ‘toeval’ overgelaten *Überlieferungsbildung* (het ‘vastleggen’ van het verleden van de vereniging) aan te duiden.⁸

Er zijn echter ook interne redenen voor de tekortkomingen van veel verenigingsarchieven. Susan McKemmish heeft het in *Evidence of me ... over personal recordkeeping cultures*.⁹ Ze onderscheidt in het artikel twee uiterste vormen van *recordkeeping behaviour*. Enerzijds is er de *obsessive recordkeeper*, het type dat niets weggooit en in wiens archief ‘de meest intieme details’ over leven en werk terug te vinden zijn. Als absolute tegenpool voert McKemmish de persoon op die in ‘herinneringsmodus’ functioneert: hij of zij houdt geen brieven, kladversies of dagboeken bij en steunt uitsluitend op het geheugen. Tussen beide extremen bestaat een continuüm met ‘alle schakeringen van *personal recordkeeping behaviour*’.¹⁰ Hoewel McKemmish in de eerste plaats schrijft over persoonlijk, privaat archief (van schrijvers, kunstenaars, politici ...), kunnen we die benadering gemakkelijk toepassen op verenigingsarchieven. Ook verenigingen positioneren zich in het spectrum van *recordkeeping behaviour*.

In de praktijk lopen externe en interne oorzaken onvermijdelijk door elkaar. Hieronder worden de meeste courante problemen besproken.

Archiefvormers en vermenging

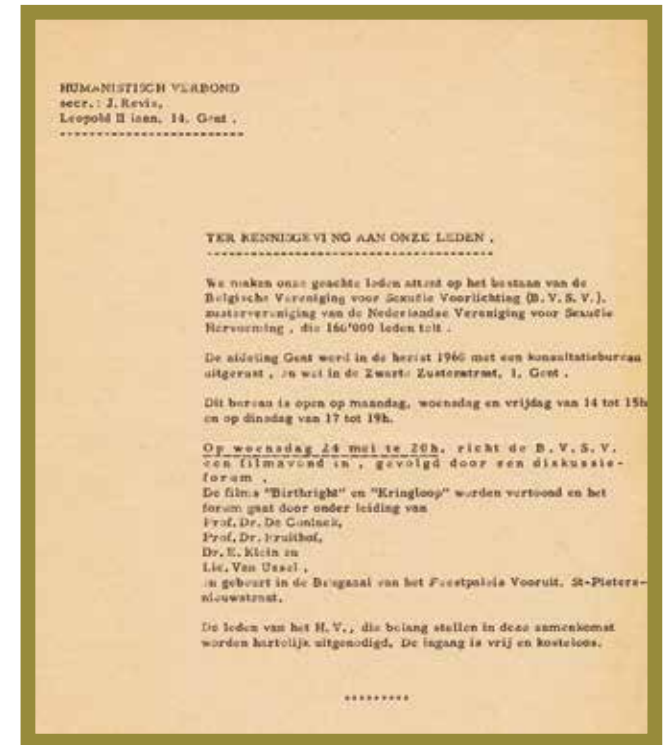
Vermenging van archief van verschillende archiefvormers in eenzelfde archiefbestand komt zeer vaak voor. Soms kan dat verklaard worden door uitzonderlijke

omstandigheden – zie bijvoorbeeld de door de Krijgsauditoraten in beslag genomen archieven van Duitse en collaborerende organisaties na de Tweede Wereldoorlog. In bepaalde gevallen behoort dat soort vermenging zelfs min of meer tot de eigen logica van het type archief. Sekwesterarchieven¹¹ bijvoorbeeld bevatten vaak zowel bedrijfsarchief, persoonlijk archief van de zaakvoerder én archiefmateriaal inzake het beheer door de dwangbeheerder. Vermenging is – te zien aan het aantal artikels, gidsen en richtlijnen die het probleem expliciet aankaarten¹² – in elk geval een hardnekkig en wijdverspreid kwaad.

Archiefvermenging duikt op wanneer geen duidelijk onderscheid gemaakt wordt tussen de verschillende archiefvormers die in een vereniging (of een afzonderlijke persoon) huizen.¹³ Doorgaans beschouwen (ex-)militanten het geheel dat door archivariissen zou bestempeld worden als een conglomeraat van persoonsarchief, bedrijfsarchief, verenigingsarchief ... als het eigen archief en dus persoonlijk bezit. De vermenging van verschillende ‘functies’ (burger, zaakvoerder van bedrijf A, voorzitter van vereniging B, penningmeester van vereniging C ...) en dus ook de vermenging van organisatiearchief met persoonsarchief of archief van een andere vereniging, is voor alles een theoretische, archivalistische problematiek. Niemand ligt natuurlijk wakker van het onderscheid tussen zijn of haar respectievelijke functies – of toch niet voor wat het opmaken, registreren en klasseren van documenten betreft. De grens tussen persoonlijk archief en dat van de instelling of organisatie waartoe men behoort, wordt daarom vaak flinterdun.

Het archief van de BSVV bevat documenten van de Belgische Federatie van Verenigingen voor Gezinsplanning, de koepel van organisaties die in België werkten rond geboortebeperving en gezinsplanning. Het onderscheid tussen beide werd indertijd nauwelijks gemaakt – zo werd de briefwisseling van beide organisaties door elkaar bijgehouden. In hetzelfde bestand zat er eveneens archief van andere verenigingen en persoonlijk archief, afkomstig van Lucien De Coninck en Vogelina Dille-Lobe. Als verzetsman, gerespecteerd academicus en lesgever aan de UGent, oud-lid van *’T Zal Wel Gaan*, bestuurslid bij het Humanistisch Verbond, de BSVV en een trits andere verenigingen, herbergde voorzitter Lucien De Coninck in zijn persoon nogal wat archiefvormers. Uit het archief van de BSVV blijkt inderdaad een zekere graad van vermenging met de functies die De Coninck in die organisaties uitoefende. Ook van ondervoorzitster Vogelina Dille-Lobe, actief in enkele sociaaldemocratische vrouwenorganisaties, zijn er archiefbescheiden die eigenlijk geen plaats hebben in het BSVV-archief.

De bestanden in het Joods Museum van België in Brussel, dat nagenoeg uitsluitend privaatrechtelijk archief geschonken door Joodse persoonlijkheden en organisaties bewaart, hebben dikwijls een gelijkaardig karakter. Het gaat om archiefbestanden die vaak afkomstig zijn van verschillende archiefvormers en die soms zowel origineel verenigingsarchief als aan de leden rondgestuurde stukken (jaarrekeningen, notulen, circulaire, ...) bevatten. Het bestand ‘Alexandre Gourary’ is een mooi voorbeeld. Gourary zette zich immers in voor een hele reeks socioculturele en commerciële

Stuk uit het archief van de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting dat betrekking heeft op de activiteiten van Lucien De Coninck in het Humanistisch Verbond. (Amsab- ISG, Gent)

organisaties; het archiefbestand reflecteert zijn drukke leven. Het bevat bijvoorbeeld stukken van de Fédération nationale des Anciens Combattants et Résistants armés juifs de Belgique, de Fédération sioniste de Belgique, B'rith Trumpeldor, maar ook archief van aan Gourary gelieerde families, zoals documenten van de bank A. Kohn en stukken afkomstig van Chaïm Nachum Raffeld, rabbijn in Molenbeek en officieënd bedienaar van de Israëlitische gemeenschappen van Gent en Oostende.¹⁴

Hoewel dat alles op het eerste gezicht tamelijk onschuldig lijkt en de stukken die manifest ‘verkeerd’ zitten al bij al vrij snel uit het archiefbestand geventileerd kunnen worden, brengt een dergelijke vermenging toch een aantal specifieke moeilijkheden met zich mee. In de eerste plaats gaat, doordat het bestemmingsbeginsel¹⁵ geneutraliseerd werd, de zo essentiële archivalische context van het archief en de archiefvormer gedeeltelijk verloren. Bovendien heeft dit soort archiefvermenging ook implicaties voor de volledigheid van de respectievelijke archieven. Het houdt in dat bijvoorbeeld de archieven van het Humanistisch Verbond of de Fédération sioniste de Belgique stukken missen. En er zijn daarnaast misschien ook archiefbescheiden van de BSVV of privéarchief van Gourary terechtgekomen in de archieven van andere organisaties waarin respectievelijk Lucien De Coninck of Alexandre Gourary actief waren.

Vermenging van archiefvormers bemoeilijkt de verwerking en ontsluiting van het archiefbestand. De ironie wil echter dat, net doordat men vaak geen onderscheid maakt tussen het verenigingsarchief en het eigen privéarchief, sommige verenigingsarchieven (gedeeltelijk) gered worden van de vergetelheid. Voor heel wat kleine verenigingen opgericht door de Joodse bevolking zijn die fragmenten, geschonken door ex-militanten, de enige sporen die nog getuigen van hun bestaan en activiteit.

(On)volledigheid, selectie en vernietiging

Meestal is *Überlieferungssicherung* geen prioriteit van verenigingen.¹⁶ Onvolledigheid of – al dan niet gedeeltelijke – vernietiging van het verenigingsarchief is dan ook een veelvoorkomend euvel. Er zijn enkele oorzaken waardoor de volledigheid van een (verenigings)archief in het gedrang kan komen: ofwel zijn documenten niet in het archief aanwezig omdat ze nooit gevormd werden; ofwel is er archief vernietigd; ofwel zijn bepaalde stukken niet overgedragen en mogelijk ergens achtergebleven. Die scenario's maken het moeilijk om in te schatten hoe compleet het archief is en of bijkomende prospectie (bij ex-medewerkers, in de lokalen ...) nog vereist is.

Archief is het bijproduct van werkprocessen. Archiefvorming hangt dus logischerwijs af van hoe en in welk kader die processen vorm gekregen hebben: de organisatorische structuur, de domeinen waarop de organisatie actief is, het takenpakket, de infrastructuur en de financiële situatie ... We verwachten bijgevolg bepaalde stukken en series, resulterend uit die werkprocessen, in het verenigingsarchief: jaarrapporten, notulen, briefwisseling, statuten, beleidsdossiers, boekhouding ... Een duidelijk zicht op welke stukken gevormd werden en welke niet, wordt echter belemmerd door de afwezigheid van registratiekenmerken¹⁷, verwaarlozing van de 'dynamische' archieven, het ontbreken van ordeningsplannen ... De houding ten opzichte van 'het geschrevene' (*l'écrit*) is eveneens een factor.¹⁸ Want lang niet alle informatie wordt aan het papier toevertrouwd. Sommige personen en/of organisaties beschouwen *l'écrit* als iets louter utilitairs. Enkel de – op dat ogenblik – hoogst noodzakelijke of relevante informatie wordt vastgelegd. Zo bevat het archief van de BSVV bijvoorbeeld nauwelijks stukken over lezingen, filmavonden, debatten ... hoewel we weten dat de vereniging op dat vlak zeer actief was.

Vernietiging gebeurt doorgaans in alle levensfasen van het archief. Archief kan als gevolg van de normale functies van de vereniging vernietigd zijn – bijvoorbeeld onmiddellijk na opmaak (bijvoorbeeld kladversies van notulen of brieven), na behandeling (bijvoorbeeld het weggooien van kasstukken), bij (her)klassering van de stukken (bijvoorbeeld vernietigen van dubbels) ... Een van de meest voorkomende oorzaken van vernietiging van archief is natuurlijk materiële schade die raadpleging van de stukken onmogelijk maakt en hun fysieke voortbestaan bedreigt. Eerder uitzonderlijk zijn omstandigheden zoals brand, natuurrampen en oorlogssituaties. Sommige archiefvormers werden op dat vlak zwaarder getroffen dan andere. Veel archieven van Joodse organisaties of personen zijn verloren gegaan tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ze werden echter niet enkel vernietigd door het oorlogsgeweld of

achtergelaten bij vlucht of deportatie. Archieven werden ook in beslag genomen voor het beheer van een *Jüdisches Unternehmen*¹⁹, meegevoerd naar aanleiding van de *Möbelaktion*²⁰ of doelbewust geveiseerd in het kader van de roofoperaties van diensten als de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*.²¹ Een aantal vinden we vandaag terug in de archieven van het militair gerecht²², het sekwester, sommige naoorlogse Belgische administraties²³ en zelfs in Russische archiefinstellingen.²⁴ Veel primair bronnenmateriaal voor de geschiedenis van de Joodse bevolking in België blijft echter onherroepelijk verloren.

We mogen ook doelbewuste vernietiging door de vereniging zelf niet vergeten. Philippe Artières geeft aan dat het archiveren van documenten die doen herinneren aan onaangename episodes uit iemands leven 'een pijnlijk herinneringseffect' produceert. Hij beschrijft bovendien het fenomeen van 'auto-devaluatie': het eigen archief als niet waardevol of 'interessant'²⁵ beschouwen voor derden. Andere auteurs wijzen erop dat 'erfgoed' vaak niet op dezelfde manier gewaardeerd wordt door verenigingen als door de archiefwereld: 'de documenten [*das Schriftgut*] worden weggeworpen, en de vlag wordt [...] aangeboden'.²⁶ Dergelijke – vaak begrijpelijke – emotionele waarderings van verenigingsarchief kunnen dus ook leiden tot een vroegtijdige vernietiging.

Een derde en laatste verklaring voor de onvolledigheid van verenigingsarchieven is dat het niet wordt overdragen, geschonken of in bewaring gegeven. Dat hoeft niet altijd doelbewust te zijn. De 'relatief snelle hernieuwing' (*turnover*) van personeel, militanten en losse medewerkers²⁷ kan bijvoorbeeld archief doen verloren gaan. Dat was het geval bij de BSVV, waar archief (tot op vandaag) achterbleef bij onder andere voormalige penningmeesters, secretarissen en voorzitters. Dat risico wordt nog vergroot wanneer men het verenigingsarchief inderdaad als 'persoonlijk' archief beschouwt en de stukken na afloop van een mandaat of engagement niet doorgeeft aan de opvolger. Ten slotte weet elke archivaris dat fysieke verplaatsing van het archief (bijvoorbeeld van de bureaus naar andere ruimtes of van oude naar nieuwe lokalen) en de gevreesde 'noodophalingen' dikwijls catastrofaal zijn.²⁸ De archivalische literatuur leert ons echter ook dat archieven bewust achtergehouden kunnen worden. 'Psychologische obstakels'²⁹ staan bewegingen soms in de weg om hun archieven uit handen te geven. De angst bestaat dat de documenten gebruikt zullen worden voor doeleinden die haaks staan op de ideologie en waarden van de vereniging.³⁰ Of dat uitermate gevoelige documenten zomaar ter beschikking gesteld zullen worden aan Jan en alleman. Denken we maar aan individuele dossiers van allerlei aard, zoals dossiers van slachtoffers van de Shoah die door de United Restitution Organisation ondersteund werden of de dossiers van behoeftige personen die dankzij de Joodse Caisse de Prêts et de Crédit financiële en materiële steun kregen.³¹ Sommige archiefvormers vrezen daarbij 'onteigend te worden via de daad van het archiveren'.³² Het gebruik van het woord 'onteigening', een term doordrenkt met connotaties van dwang, repressie en (staats)geweld, is daarbij veelzeggend. De psychologische band met het eigen verleden, vertegenwoordigd door het archief, is soms sterk aanwezig en mag niet onderschat worden. Het is

Archieven van Belgische personen en organisaties (waaronder Joodse), geroofd door de nazi's, vervolgens aangeslagen door de Sovjets en in 2002 teruggeschonken aan België. (Amsab-ISG, Gent)

dan ook niet verwonderlijk dat verenigingsarchieven vaak geschonken worden aan archiefdiensten die politiek of cultureel 'verwant' zijn – Amsab-ISG, KADOC-KU Leuven, Liberaal Archief, ADVN, Dacob/CARCoB ... maar ook het Joods Museum van België en MANAVZW.³³

De invloed van het individu

Ik wil hier de stelling naar voren brengen dat *het individu* eerder dan *zijn functie* in de organisatie (de archiefvormer) vaak een bepalende factor kan zijn in de vorming en het voortbestaan van het archief. Hoewel een vereniging natuurlijk meer is dan de som van haar leden, kunnen we er niet onderuit dat mensen de vereniging dragen, vertegenwoordigen en uitbouwen. Bijgevolg kan je – uiteraard binnen bepaalde limieten – een aantal aspecten van de archiefvorming en ordening verklaren door aandacht te schenken aan de vorming, het karakter ... van de medewerkers. Dat is een direct gevolg van wat in deze bijdrage al is aangehaald. Ik toonde bijvoorbeeld al aan dat de wetgeving weinig eisen stelt op het vlak van de opmaak en bewaring van documenten. Het grote verloop van personeel en militanten werd eveneens al aangestipt. Daarnaast hebben veel verenigingen een eerder beperkt actieterrain,

zowel inhoudelijk als geografisch, dat vaak nog beïnvloed wordt door de actualiteit. Ik verduidelijk dat aan de hand van enkele voorbeelden.

Het algemene beleid en de ideologische 'lijn' van de vereniging zijn enkele terreinen die verregaand beïnvloedbaar zijn. De impact van iconen als Max Gottschalk, Fela Perelman, Georges Schnek, Edith Buch, David Süsskind, Myriam Katz, Nathan Ramet, Théa Zucker, Romi Goldmuntz ... op het Joodse culturele en sociale leven in de 20e en 21e eeuw is bijvoorbeeld nauwelijks te overschatten. Dat waren echte publieke figuren in de Belgisch-Joodse gemeenschappen en bijzonder actief in zowel het Joodse als niet-Joodse verenigingsleven – gelegenhedenverenigingen, religieuze gemeenschappen, vluchtelingencomités, koepelorganisaties, culturele kringen, politieke organisaties, educatieve instellingen ... Hun persoonlijkheid heeft onze civil society vorm en richting gegeven. De archieven reflecteren hun streefdoelen, opvattingen, wensen, conflicten en frustraties.

Minstens even voor de hand liggend zijn de gevolgen van de capaciteiten en persoonlijkheid van de secretaris op de interne ordening. Als er al ordeningsplannen worden gehanteerd, zijn ze veelal enkel logisch voor de secretaris zelf en veel minder voor zijn of haar opvolgers, laat staan de archivaris die later het archief verwerkt. De kans bestaat bovendien dat een aantal van dergelijke ordeningsstelsels parallel naast elkaar ontstaan, wanneer de stukken bij de penningmeester, voorzitter, secretaresse ... thuis bewaard worden.³⁴ Het is daarbij zeer de vraag of zulke systemen consequent worden toegepast en gedurende een voldoende lange periode. Het documentbeheer wordt doorgaans wel toegewezen aan enkele medewerkers, die daarvoor dikwijls 'onopgeleid [zijn] en geen echte competenties' hebben op dat vlak.³⁵ Het is dan ook niet verwonderlijk dat 'de ongelijke deskundigheid van de secretarissen in de archiefstructuur te herkennen [is]'.³⁶ Verenigingen werken inderdaad vaak met vrijwilligers en deeltijdse krachten, die ondanks veel goede bedoelingen niet altijd getraind zijn om een performant secretariaat te creëren, een boekhouding bij te houden, het patrimonium te beheren ... In het archief van de BVSV vond ik bijvoorbeeld verschillende types registratiekenmerken die een secretaris ooit had ingesteld en die de volgende terug had afgeschaft. Persoonlijke conflicten tussen de secretarissen hadden als gevolg dat belangrijke documenten lange tijd werden achtergehouden. Het beheer van het (semi)dynamisch archief van de vereniging moet ook problematisch geweest zijn. Zo bleek men de originele statuten van de Belgische Federatie van Verenigingen voor Gezinsplanning, de koepelorganisatie, ergens in de jaren 1960 kwijt te zijn geraakt. Ze doken uiteindelijk op ... in de 'persoonlijke' documenten van de vroegere voorzitter. Een RAMP-studie³⁷ uit 1984 benadrukt in haar conclusies dat een gebrek aan dat soort kennis en competenties een probleem is voor privaatrechtelijke archieven.³⁸ Daar kan de expertise van de archiefwereld van pas komen.

Besluit

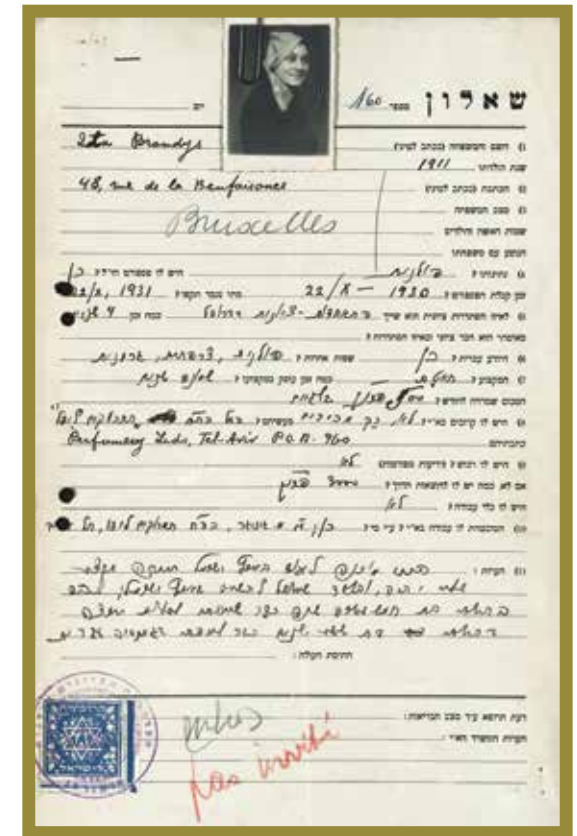
In deze bijdrage heb ik een overzicht gegeven van de problemen waarmee archiefdiensten vaak geconfronteerd worden bij de verwerking van verenigingsarchief. Daarbij maakte ik zowel gebruik van eigen onderzoek als van archivalistische literatuur. Bij wijze van conclusie staan we stil bij de consequenties van de bijna typische kenmerken van verenigingsarchief voor de betrokken partijen.

Archiefbewaarplaatsen worden geconfronteerd met een gebrek aan archivalische – en vaak ook historische – context van het archief en de archiefvormer. Het ontsluiten, contextualiseren en valoriseren van een dergelijk archief valt niet te onderschatten. De noodzaak tot prospectie bij vroegere medewerkers en bestuursleden komt daar nog eens extra bovenop. Het zorgt ervoor dat de verwerking en het in de kijker zetten van bepaalde bijzonder interessante archieven moeilijk kan ingeschat worden en vaak vertraging oploopt. Als men een dergelijk verenigingsarchief op een wetenschappelijk verantwoorde en voor de gebruikers zinvolle manier wil ontsluiten, moeten daarvoor voldoende tijd en middelen voorzien worden. Eén interessante piste zijn partnerschappen met archiefvormers, documentatie- en onderzoekscentra, universiteiten ..., een praktijk die in de Franstalige archiefwereld, maar ook bij ons al deels ingeburgerd is.³⁹ Op die manier kan het archieflandschap door zijn expertise de verenigingen begeleiden bij het beheren en bewaren van hun dynamisch én statisch archief. Een dergelijke proactieve aanpak verzekert de materiële bewaring en ordening vooraleer het archief in de depots terechtkomt.

De archiefwereld beseft dat er verschillende types archieven zijn – een familiearchief ontsluiten vereist doorgaans een andere aanpak dan archief van een grote multinational. Voor heel wat publiekrechtelijke instellingen en overheden zijn selectielijsten voorhanden, zijn de taken en bevoegdheden goed omschreven of zijn de archieven complementair aan vorige overdrachten. Sommige archiefinstellingen werken per definitie enkel met privaatrechtelijk archief en kunnen vaak niet rekenen op dat soort hulpmiddelen. Inventarisering van het ene type archief vordert nu eenmaal trager dan het andere. Het is van belang dat ook beleidsmakers daarmee rekening houden. Het is zeer de vraag of afgaan op wat in essentie weinigzeggende cijfers zijn, zoals het aantal strekkende meter verwerkt archief, inventarissen of andere ontsluitingsinstrumenten, publicaties ... wel de beste manier is om een archiefinstelling te evalueren. Zeker als het over subsidies gaat.

De problemen aangehaald in dit artikel hebben daarnaast ook implicaties voor gebruikers, meer bepaald voor historici. Een aantal zaken ligt voor de hand. Niet ontsloten archieven komen vaak in een vicieuze cirkel terecht: archiefbewaarplaatsen kunnen er niet mee uitpakken, waardoor ze vaak onbekend zijn voor historici. Die laatste benutten ze dus zelden of niet voor wetenschappelijk onderzoek. De archiefbewaarplaatsen zien daardoor weinig heil in de ontsluiting van die weinig geraadpleegde archieven, enzovoort. Er zijn echter ook kennistheoretische pijnpunten. Het risico op onder- en overrepresentatie is zeker aanwezig: de fragmentarische bewaargave of schenking van een archief kan er immers voor zorgen dat bepaalde

Archief van het Joods Nationaal Fonds (Keren Kajemet LejIsraël), gestolen door de bezetter en bij de bevrijding in beslag genomen door het Auditoraat-Generaal. (CEGESOMA, Brussel)

organen, functies of personen verhoudingsgewijs overaanwezig zijn in het archief en dus overbelicht worden. Ernstiger wordt het wanneer de context zodanig verstoord is, dat elementaire bronnenkritiek nagenoeg onmogelijk wordt. Immers, '[...] to appreciate a document, it is essential to know exactly where it was created, in the framework of what process, to what end, for whom, when and how it was received by the addressee, and how it came into our hands'.⁴⁰ De kans op inaccurate informatie, misinterpretatie van gegevens, foutief situeren van gebeurtenissen, onterecht extrapoleren van data ... wordt anders wel heel erg groot. Een deel van de oplossing ligt bij de gebruikers zelf. Historici die kennis hebben van de archivalistische basisprincipes of zich op zijn minst bewust zijn van de ingrepen van de archivaris, zijn alvast op de goede weg. In het archief kunnen we naast de stem van de auteur van het document of de administratie immers ook de stem van de archivariissen herkennen, waardoor 'any reading of the text without this accompanying peeling back of layers of intervention and interpretation will be deeply flawed'.⁴¹ Het is geen toeval dat internationaal erkende archiefbeschrijvingsstandaarden zoals ISAD(G) velden voorzien voor cruciale contextuele informatie zoals de geschiedenis of verwervingshistoriek van het archief, selectiecriteria, uitgevoerde bewerkingen en (her)ordeningen, beschrijvingsbeheer ...⁴²

De organisaties zelf ten slotte, de archiefvormers, dienen zich ook bewust te worden van het belang van hun archief. Het strikt utilitaire aspect vormt waarschijnlijk het meest overtuigende argument. Verwaarlozing van het archief houdt immers risico's in op het vlak van juridische bewijskracht, bijhouden van de boekhouding, aangeven van belastingen, tewerkgesteld personeel ... Verenigingen die werken rond (privacy)gevoelige thema's moeten rekening houden met de delicate informatie die in de stukken opgeslagen zit. Ten laatste mogen we ook het maatschappelijke en historische belang niet uit het oog verliezen. Veel sociale en culturele bewegingen bijvoorbeeld kwamen op voor groepen die als outsiders beschouwd werden/worden in de maatschappij (zoals armen, vrouwen, holebi's, gedetineerden, zieken, migranten, minderheden, drugsverslaafden ...) of werkten rond ooit controversiële thema's (ecologie, groene energie, ontwapening, seksuele opvoeding ...). Hun archieven bevatten informatie over kwesties waarvan archiefmateriaal verder schaars is.⁴³ Het verhaal van de seksuele revolutie in België kan bijvoorbeeld niet anders dan manifest incompleet zijn zonder oog te hebben voor de vele verenigingen, waaronder de BVSV, die zich onvermoeibaar en vaak kosteloos voor de goede zaak inzetten. En de bewogen geschiedenis van het Jodendom en de Joodse bevolking in België kan niet treffend weergegeven worden zonder ook het intense Joodse verenigingsleven een plaats te geven. De archieven gevormd door de staat (ministeries, rechtbanken en parketten, politiediensten, lokale overheden, bezetter, ...) geven immers maar één facet van de realiteit weer.

Het belang van de archieven van verenigingen hoeft niet meer onderstreept te worden. Verenigingen spelen een rol in de civil society – als toeschouwer, als partner, soms als tegenstander van de staat. Hun archieven belichten daarbij vaak de andere kant van de barricades. Ze zijn essentieel als primaire bronnen voor historisch onderzoek en verdienen het om in goede omstandigheden bewaard en ontsloten te worden. Zo niet dreigt met hun verdwijnen ook een verschraling van het historisch bronnenmateriaal. Op lange termijn leidt dat tot blinde vlekken in het geheugen van de maatschappij. Dan zullen de 'multiple voices' verstommen en zal de stem van 'de andere' het onderspit moeten delven tegen 'the voices of the powerful'.⁴⁴

Dit artikel is gebaseerd op: Gertjan DESMET, 'Hebben we het ooit gekregen?' *Het archief van de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting en haar rechtsopvolgers (1955-1969). Een casestudy over verenigingsarchieven*, VUB, masterproef, 2010. Dank aan dr. Pascale Falek voor opmerkingen en correcties.

- 1 De BVSV werd in 1955 opgericht om seksuele opvoeding en gezinsplanning te bevorderen. De vereniging had 'consultatiecentra' in verschillende Vlaamse steden (aanvankelijk enkel Gent en Antwerpen) en introduceerde onder andere de anticonceptiepil in België. In de jaren 1970 waren de opvolgers van de vereniging (de Centra voor Gezinsplanning en Seksuele Opvoeding) onder meer actief in de abortusbeweging. Het huidige Sensoa is de rechtstreekse erfgenaam van de BVSV. Zie: Gertjan DESMET, 'Hebben we het ooit gekregen?' *Het archief van de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting en haar rechtsopvolgers (1955-1969). Een casestudy over verenigingsarchieven*, VUB, masterproef, 2010, pp. 14-19.
- 2 De archivatie onderscheidt verschillende levensfasen van een archief: de dynamische en statische fase en doorgaans ook één of twee tussenfases (semidynamisch en/of semistatisch). In de dynamische fase worden de documenten nog al dan niet frequent gebruikt bij het uitvoeren van de taken en activiteiten. Tijdens de statische fase wordt het archief nauwelijks meer geraadpleegd en kan geschonken worden aan een archiefbeheerplaats. Gebaseerd op: *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen*, Arnhem: Stichting Archiefpublicaties, 2007, lemma 167.
- 3 De persoon, groep personen of organisatie die archiefstukken heeft ontvangen of opgemaakt uit hoofde van zijn of haar activiteiten, taken of ter handhaving van zijn of haar rechten. Gebaseerd op: *Archiefterminologie [...]*, lemma's 8, 10, 13 en 14.
- 4 Hoewel dit artikel in de eerste plaats focust op verenigingsarchieven, zijn bepaalde zaken vanzelfsprekend ook van toepassing op andere types privaatrechtelijke archieven, zoals persoons- en familiearchieven, bedrijfsarchieven, archieven van politieke groeperingen ...
- 5 Een serie (of reeks) bestaat uit formeel gelijksoortige archiefstukken, bijvoorbeeld een serie personeelsdossiers. Zie: *Archiefterminologie [...]*, lemma 107.
- 6 Marcel CAYA, Les archives associatives au Canada. In: *Comma*, (2002)1-2, pp. 153-154.
- 7 Vertaling uit het Frans. Marcel CAYA, Les archives associatives [...].
- 8 Horst-Dieter BEYERSTEDT, Nicht nur für Vereinsmeyer. Die Vereinsarchive im Stadtarchiv Nürnberg. In: *Überlieferungssicherung in der pluralen Gesellschaft: Verhandlungen des 57. Südwestdeutschen Archivtags am 10. Mai 1997 in Aschaffenburg (Werkhefte der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg: Serie A Landesarchivdirektion; 11)*, Stuttgart: Kohlhammer, 1998, pp. 81-88.
- 9 Sue MCKEMMISH, Evidence of me ... In: *Archives and Manuscripts*, 29(2001)1, pp. 28-45. Herdrukt in: *LEZEN! Jaarboek 2007*, Arnhem: Stichting Archiefpublicaties, 2007, pp. 241-242.
- 10 Sue MCKEMMISH, Evidence of me [...].
- 11 Zie voor de Joodse bevolking in België bijvoorbeeld het sekwesterafbeeld van de familie Balsler-Bischoffsheim, van de Grands Magasins Leonhard Tietz en van het bedrijf Mayer & Cie, allemaal raadpleegbaar in het Algemeen Rijksarchief 2, Depot Joseph Cuvelier.
- 12 Zie onder meer: Philippe ARTIERES, Archives en danger: les archives des associations de lutttes contre le Sida. In: *La Gazette des Archives*, (2003)194, pp. 106-116; Philippe MEZZASALMA, Les fonds étudiants recueillis à la BDIC pour la période post-68. In: *La Gazette des Archives*, (2002)193, pp. 36-38; Armelle LE GOFF, Les archives des associations humanitaires au Centre des archives du monde du travail. In: *La Gazette des Archives*, (2003)194, pp. 117-134; Martijn VANDENBROUCKE, De gevolgen van de fysieke opdeling van een archief voor de archivaris en de onderzoeker. In: *Brood & Rozen*, (2005)2, pp. 43-46; Sofie VRIELYNCK, Het archief van de Federatie voor Milieubescherming van het Gewest Gent. In: *Brood & Rozen*, (2005)1, pp. 98-99; Piet CREVE, De vinger aan de pols. Archief en documentatie van nieuwe sociale bewegingen in Amsab-1SG. In: *Brood & Rozen*, (2005)1, pp. 69-79; F.C. HARTMAN, *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven van verenigingen en instellingen*, Arnhem: Stichting Archiefpublicaties, 1995; Bart HELLINCK, Het verenigingsarchieven: doolhof of open boek? Over het hoe en het waarom van een goede ordening. In: *Introductie tot erfgoedzorg en archieven: verslagboek van het jaarthema*, Brussel: VCM, 2001, pp. 121-128.

- 13 'Een natuurlijke persoon kan meer archiefvormers in zich verenigen: bijvoorbeeld zijn eigen persoonlijk archief, dat van het bedrijf waarvan hij directeur is en dat van de vereniging waarvan hij secretaris is.' Zie: *Archiefterminologie* [...], lemma 14, toelichting 3.
- 14 Pascale FALEK, Alexandre Gourary. In: *Archiefgids met betrekking tot het Jodendom en de Joodse bevolking in België, 19de-20ste eeuw*, verschijnt in 2013-2014.
- 15 'Beginsel dat ieder archiefstuk deel uitmaakt van het archief waarin het bij ontvangst of opmaken is opgenomen.' Zie: *Archiefterminologie* [...], lemma 21. Het bestemmingsbeginsel is een van de grondbeginselen van de archivistiek.
- 16 Urs KÄLIN, Fixierte Bewegung? Soziale Bewegungen und ihre Archive. In: *Arbido*, 2007(3), p. 74; Jürgen BACIA & Dorothee LEIDIG, Geschichte von unten im Abseits. Plädoyer für die Stärkung freier Archive. In: *Der Archivar*, 59(2006)2, p. 168.
- 17 Informatie over het binnenkomen, behandelen en uitgaan van stukken. Gebaseerd op: *Archiefterminologie* [...], lemma 140. Zie bijvoorbeeld de codes 'ons kenmerk' en 'uw kenmerk' bij formele briefwisseling.
- 18 Armelle LE GOFF, *Les archives des associations. Approche descriptive et conseils pratiques*, Parijs: La Documentation française, 2001, pp. 128-132.
- 19 'Joodse' bedrijven werden door de zogenaamde derde Jodenverordening van 31 mei 1941 verplicht een affiche met het opschrift 'Joodse onderneming/entreprise juive/Jüdisches Unternehmen' aan te brengen op de gevel.
- 20 De systematische roof van de meubelen en huisraad uit de huizen van Joodse gezinnen, ten voordele – toch in theorie – van burgers in Duitsland wier woning en meubilair was beschadigd door bombardementen. De operatie ging van start vanaf januari 1942. Zie: *De bezittingen van de slachtoffers van de jodenvervolging in België: spoliatie, rechtsherstel, bevindingen van de Studiecommissie. Eindverslag van de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945*, Brussel: Diensten van de Eerste Minister, 2001, pp. 119-132.
- 21 De Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg stond onder andere in voor de plundering van archieven en bibliotheken van Joodse verenigingen en instellingen, vrijmetselaarsloges, linkse organisaties ... Het CEGESOMA bewaart zowel originelen als kopies van het archief van de organisatie. Zie ook: Dirk MARTIN, Vergeten ideologen. De Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in België tussen cultuurroof en cultuurpolitiek, 1940-1944. In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, (2005)15, pp. 263-288.
- 22 Zie bijvoorbeeld het omvangrijke archiefbestand *Overtuigingsstukken gevoegd bij de procesbundels betreffende gevallen van collaboratie met de bezettende overheden tijdens de jaren 1940-1944*, verzameld door het Auditoraat-Generaal en bewaard in het CEGESOMA. In het deelbestand Archief Pierre Beeckmans vinden we onder andere origineel archiefmateriaal van Joodse organisaties als het Keren Kajemet Lejisraël, de Société culturelle israélite séphardite de Bruxelles, de Antwerpse sectie van de 'Wizo' Association des femmes sionistes, de vluchtelingenorganisatie BELHICEM ...
- 23 De Algemene Documentatie van de Directie-Generaal Oorlogsslachtoffers bijvoorbeeld bevat origineel archiefmateriaal van de organisatie Aide aux Israélites Victimes de la Guerre en haar opvolger Service Social Juif.
- 24 De problematiek van de 'archieven van Moskou' – door de nazi's in België geroofd en op hun beurt door de Sovjets in beslag genomen – is ondertussen goed gedocumenteerd. Zie o.a. Jacques LUST & Michel VERMOTE, Papieren bitte! The confiscation and return of Belgian archives and libraries (1940-2003). In: Patricia Kennedy GRIMSTED, F.J. HOOGEWOUD, Eric KETELAAR (red.), *Returned from Russia: nazi archival plunder in Western Europe and recent restitution issues*, Builth Wells: Institute of Art and Law, 2007, pp. 189-237. Belangrijke archiefbestanden van Joodse personen en organisaties, bewaard in het universiteitsarchief van de ULB en het Centraal Israëlitisch Consistorie van België werden begin jaren 2000 teruggeschonken door de Russische staat.
- 25 Philippe ARTIÈRES, Archives en danger [...], p. 113.
- 26 Horst-Dieter BEYERSTEDT, Nicht nur für Vereinsmeyer [...], p. 82.
- 27 Stephen C. WAGNER, Integrated archives and records management programs at professional membership associations: a case study and a model. In: *The American Archivist*, (1999)62, p. 95; Armelle LE GOFF, Magali LACOUSSE, Valérie POINSOTTE, Jean-Philippe LEGOIS, Un 'nouveau' champ de collecte: les archives d'associations. In: *La Gazette des Archives*, (2007)204, p. 203.
- 28 Armelle LE GOFF, Les archives des associations humanitaires [...], p. 123.
- 29 Armelle LE GOFF, Magali LACOUSSE, Valérie POINSOTTE, Jean-Philippe LEGOIS, Un 'nouveau' champ de collecte [...], p. 196.
- 30 Ann Christina MEURLING, Archives of social movements. In: *Janus*, (1984)3, p. 11.
- 31 Beide archieven bevinden zich in het Joods Museum van België.
- 32 Philippe ARTIÈRES, Archives en danger [...], p. 113.
- 33 Het valt niet binnen het kader van dit artikel om de evolutie van deze (sub)sector te bespreken.
- 34 Bart HELLINCK, Het verenigingsarchief [...], p. 122.
- 35 Armelle LE GOFF, Les archives des associations humanitaires [...], p. 127.
- 36 F.C. HARTMAN, *Handleiding voor het ordenen* [...], p. 7.
- 37 Een reeks studies over problemen waar archivariissen in de praktijk mee geconfronteerd worden. Ze worden vanaf 1979 gepubliceerd door het Records and Archives Management Programme van de Unesco, in samenwerking met de Internationale Archiefraad.
- 38 Rosemary SETON, *The Preservation and Administration of Private Archives: A RAMP Study*, Parijs: Unesco, 1984, p. 34.
- 39 Armelle LE GOFF, Magali LACOUSSE, Valérie POINSOTTE, Jean-Philippe LEGOIS, Un 'nouveau' champ de collecte [...], p. 191. Zie voor België onder andere de samenwerkingsverbanden tussen de UGent en Amsab-ISG en tussen de KU Leuven en KADOC-KU Leuven, het Centrum voor
- Bedrijfs geschiedenis, de Association pour la valorisation des archives d'entreprises/Vereniging voor de valorisatie van bedrijfsarchieven, Archiefbank, de sensibilisering van archiefvormers door Amsab-ISG, KADOC-KU Leuven ...
- 40 Michel DUCHEIN, Theoretical principles and practical problems of 'respect des fonds' in archival science. In: *Archivaria*, 1983(16), p. 67.
- 41 Verne HARRIS, Claiming less, delivering more: a critique of positivist formulations on archives in South Africa. In: *Archivaria*, 1997(44), pp. 135-136.
- 42 International Council on Archives – Committee on Descriptive Standards, *ISAD(G): General International Standard Archival Description, second edition*, Ottawa: ICA, 2000.
- 43 Philippe ARTIÈRES, Archives en danger [...], pp. 114-115.
- 44 Terry COOK, Fashionable Nonsense or Professional Rebirth: Postmodernism and the Practice of Archives. In: *Archivaria*, 2001(51), pp. 30-31.